

TLORISNI ZNAČAJ ŠKOFJE LOKE

Pravilna, enakomerna in sklenjena razdelitev mestnega zemljišča med prve naseljence meščane, ki so si na njem postavili domove, govori za načrtno ustanovitev škofjeloške mestne naselbine. Prva poselitev je zajela pomol pod gradom, ki proti jugovzhodu strmo pada proti ravnici ob sotočju Poljanske in Selške Sore. Ta skalnata stopnica je v najstarejšem obdobju mesta predstavljala naravno oviro in je dobro služila obrambnim potrebam naselbine.

Rasti škofje Loke si skoraj ne moremo zamisliti brez gradu, saj je bila od njegovega obstoja odvisna varnost mesta, še posebej tistega predela, ki je ležal pod grajskim hribom in ni bil posebej zavarovan z obzidjem. Ko je trška naselbina šele nastajala in obrambne naprave še niso postale sestavni del naselbinskega kompleksa, je za varnost kraja zadoščala freisinška utrdba na Kranclju, ki je že od nekdanj varovala pot skozi Poljansko dolino. Ustanovitev trga v 13. stoletju, ki je proti sredini stoletja prerasel v mesto, je povezala naselbino z gradom v trdno celoto in skoraj ne dvomimo, da se sporočilo iz leta 1215, ki govori o močno utrjenem gradu v Loki (castrum firmissimum in Lonca), že nanaša na spodnji loški grad. Tako tej domnevi, ki jo je postavil Pavle Blaznik,¹ lahko iščemo potrdilo tudi na zgodovinsko-urbanističnem področju.

Cesta, ki prihaja iz Poljanske doline, se na začetku mestne ploščadi lijakasto razširi in oblikuje sredi pomola podolgovat pravokoten trg. Po svoji zasnovi je škofjeloški trški prostor značilen primer trga pravilne podolžne pravokotne oblike, kakršni so nastajali od začetka 13. stoletja dalje v vzhodnoalpskem prostoru in so nadomestili starejšo obliko trga, ki je bil v bistvu še razširjena cesta in katere podobo nam nazorno kaže npr. trg v Beljaku.²

Lijakasta vpadnica, ki vodi na trg, je nekdanj veljala za mlajšo urbanistično sestavino, za nekakšno predmestno cesto, ki so jo šele kasneje, ko so jo obrobile novonastale hiše, vključili v mestni sestav. Proti tej domnevi govori povsem pravilna oblika in razdelitev zemljiških parcel, ki obroblijo vpadnico in ki je prav taka, kot jo opažamo na samem obrobju trga. Sicer pa so nam podobni sestavi znani tudi od drugod: iz Kranja, Radovljice, Maribora, Brež na Koroškem itd. Vpadna cesta pripravlja pot zožitvi, ki jo terja postavitve mestnih vrat. Številni trgi in mesta, posebno na Koroškem in Štajerskem, take oblike zoževanja tržnega prostora ne poznajo, zato sta tam obe stranici trga pogosto rahlo usločeni in se v smeri mestnih vrat vedno bolj ožita, dokler se ne zlijeta v odprtino mestnega vhoda (Slovenj Gradec, Špital na Koroškem, Wels itd.). Tam, kjer trg ohranja pravilno pravokotno tlorisno zasnovo, pripravi večkrat pot zožitvi komunikacije ob mestnih vratih pravokotno na smer

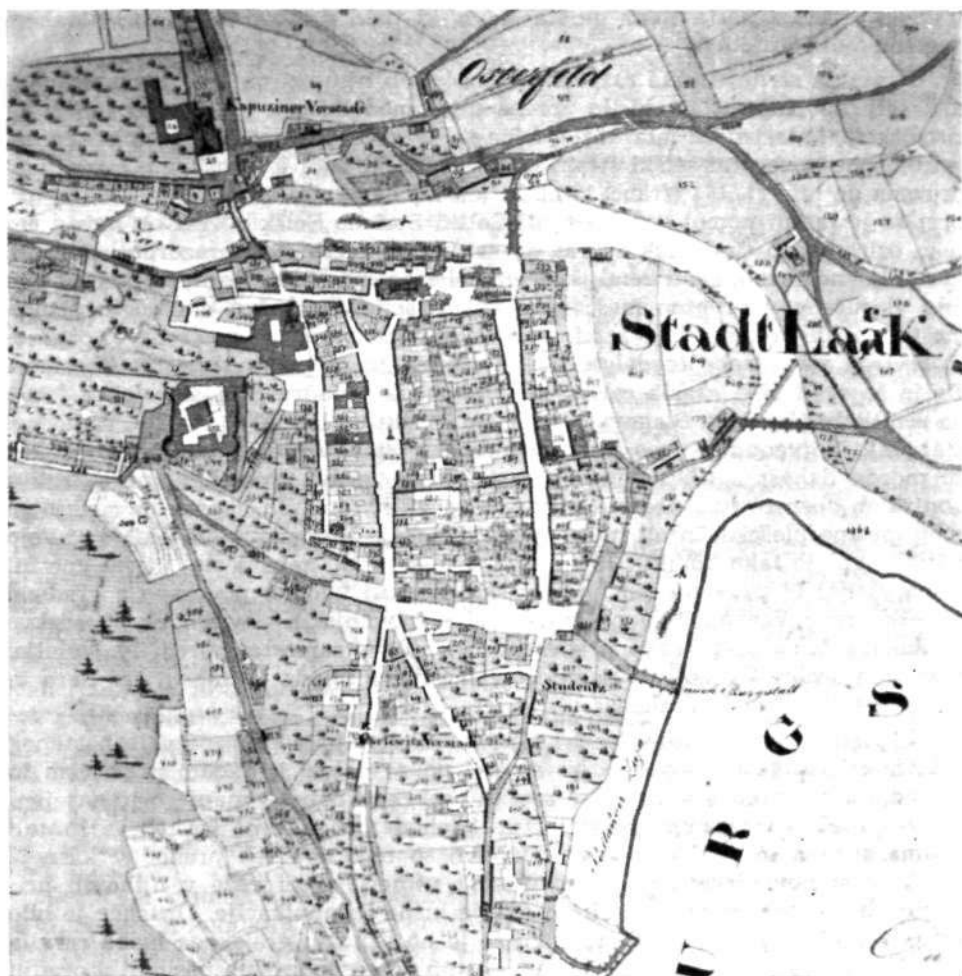
trškega prostora postavljena gmota stavb, ki trški prostor tudi v prostorskem pogledu odlično sklene.

Pravilna srednjeveška razvrstitev parcel ob trgu oziroma ob njegovi vpadnici seže na poljaski strani do prečne ulice med hišama 144 in 145 (po franciscejskem katastru iz leta 1826), kjer se je začel pas obrambnih naprav, oziroma na nasprotni selški strani do prehoda, ki vodi k nunskem samostanu oziroma do hiše št. 171 (franc. kat.), ki leži na nasprotni strani ceste. Od tu naprej se je mesni pomol spuščal proti Selški Sori do Selških vrat ob mostu čez reko oziroma do Čevljarskih vrat na zaključku Lontrka. Iz razdrobljenosti in in oblikovne raznolikosti zemljiških parcel moremo sklepati, da to področje ni bilo vključeno v prvotno meščansko kolonizacijo. Tako kot v mnogih drugih mestih je bil predel, ki je ležal zunaj sklenjene meščanske naselitve, pogosto rezerviran za potrebe fevdalca, cerkve, mesta in še posebej mestne obrambe. Tu je še pred 1271 zrasla cerkev sv. Jakoba kot podružnica starološke fare,³ na zemljišču Otokarja Blagoviškega pa so kmalu po letu 1358 sezidali samostan klarisinj.⁴ Še vedno pa smo slabo poučeni o nastanku obzidja na tem prostoru. Je morda današnja ulica oziroma cesta, ki povezuje predel glavnega trga z Lontrkom obenem tudi preostanek najstarejših obrambnih naprav na severnem robu mestne ploščadi in ali je na mestu današnje Homanove hiše, ki je s svojo stavbno gmoto tako učinkovito zajezila prostor trga, nekdanj stal utrjen mestni vhod, ki naj bi prav na tem mestu iskal najbolj ugodno povezavo z gradom, je težko reči. Vsekakor so po zapolnitvi stanovanjskih površin okrog cerkve sv. Jakoba in na bregu reke, predvsem pa z zidavo samostana sredi 14. stoletja, dokončno dozoreli pogoji za namestitev mestnega vhoda ob mostu čez Soro in na katerega se bržkone nanaša vir iz leta 1357.⁵

V ozadju vzhodne stranice trga je oblika zemljišča preprečevala nastanek kakršnekoli večje vzporednice, ki bi skrbela za dohod k hišnim dvoriščem in gospodarskim zgradbam. Za to so morali poskrbeti bolj ali manj gosto nasejani prehodi med posameznimi hišami (npr. prehod med hišama št. 160 in 162 ali hišama št. 155 in 157 po franc. kat.). Ko so nekatere teh prehodov kasneje zapolnile stanovanjske hiše, se je promet usmeril skozi veže v njihovih pritličjih, ki so tako postale nosilke osrednje hišne komunikacije. Drugače je bilo na nasprotni, zahodni strani trga. Tu se je ob vznožju grajskega hriba razvila vzporednica, ki je skrbela za neoviran dostop do gospodarskih poslopij v ozadju hiš. Z glavnim trgom je bila, podobno kot npr. v Kranju, povezana s prehodi oziroma podhodi (npr. med hišami št. 144 in 145 ali št. 257 in 258 po franc. kat.). Omenjena gospodarska pot se je kasneje s sklenjeno zazidavo obrobja in s premestitvijo dostopa k hišnim dvoriščem skozi vežo spremenila v pretežno stanovanjsko ulico.

Rast naselbine, še posebej v njenem začetnem obdobju, je bila tako živa, da je skromna, pravkar omenjena stanovanjska vzporednica, tudi če bi nastala bolj zgodaj, ne bi mogla razbremeniti. To vlogo je prevzelo naselje, ki se je verjetno že na prehodu iz 13. v 14. stoletje, v času največje loške gospodarske ekspanzije,⁶ začelo razvijati pod vzhodnim robom mestnega pomola, na ravnici ob sotočju obeh Sor.

Ob nekoliko razširjeni cesti, ki se na severovzhodu prelije v majhen, lija-kasto oblikovan trg, so v pravilnem redu razvrščene dolge in ozke zemljiške parcele. Na začetku in koncu trga je njihova pravilnost tako kot pri zgornjem trgu porušena, ker sta bila oba predela rezervirana za obrambne naprave

Talni načrt Škofje Loke po katastrski mapi iz leta 1826

(spodnja vrata v smeri proti Puštalu oziroma Studencu, Čevljarska vratca na nasprotni strani) oziroma ob Selški Sori tudi za druge potrebe mesta (kašča). Na občestni strani zemljišča, ki ga je fevdalec razdelil med nove naseljence, so stala stanovanjska poslopja, za njimi pa so segala dvorišča in vrtovi na zahodu prav do praga mestnega pomola oziroma na vzhodu do nekdanjega obzidja. Tako je bilo na začetku tudi na zgornji terasi, le da so zaradi bolj razgibane gradbene dejavnosti meščanske hiše kasneje zapolnile skoraj vse zelene površine, razen na zahodni strani, kjer se je nad skalnatim pragom, tam, kjer naj bi nekdanj tekle najstarejše obrambne naprave, ohranil pas zelenic. V vzhodnem delu Lontrka se je v sklenjeno vrsto meščanskih hiš vrinil mestni špital s cerkvijo, ki je verjetno nastal v 17. stoletju z združitvijo treh manjših meščanskih hiš.

Spodnji trg (Lontrk) je bil povezan z zgornjim trgom s potjo, ki je tekla med hišama št. 160 in 162 (franc. kat.), se spustila prek pomolovega praga na Lontrk in ga dosegla med hišama št. 189 in 191 (franc. kat.) nasproti špitalske cerkve. Prav mimo te stavbe je bila speljana pot naprej do rečnega brega in dalje čez Poljansko Soro. Šele po odstranitvi obzidja so napravili vozno pot po Grabnu, kjer je še danes.

Po opuščanju obrambnih naprav so se začela bolj in bolj razvijati tudi predmestja. Pomemben urbanističen poseg onkraj mostu čez Selško Soro pomeni zidava kapucinskega samostana konec prvega desetletja 18. stoletja.⁷ Leta 1780 je štelo kapucinsko predmestje 16 hiš in leta 1826 (po franc. kat.) blizu 30 hiš. Naselitev je bila najbolj gosta v bližini selškega mostu in na levem bregu Sore pod samostanom, kjer je v pravilni vrsti stalo kar osem lesenih poslopij. Že v tem času so začele hiše polniti tudi obrobje ceste, ki je vodila proti Stari Loki oziroma proti Kranju in Ljubljani.

Karloško predmestje je bilo od vsega začetka v naselbinskem pogledu bolj obsežno zasnovano kot kapucinsko. Zahodni rob ceste, ki je vodila iz Poljanske doline, je že leta 1826 spremljala sklenjena vrsta hiš. Stanovanjske stavbe so vklebile tudi obrobje poti proti Studencu in Trati. Studenec in Trata sta manjša zaselka in v zgodovinsko-urbanističnem pogledu manj zanimiva kot Kapucinsko ali Karloško predmestje, kjer je vpliv mesta pa tudi vasi na oblikovanje tamkajšnje arhitekture močno viden in kjer nastajajo zanimive vmesne oblike, o katerih bi bilo potrebno ob priliki posebej spregovoriti.

Opombe

1. P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973 (= ŠLLG), str. 42. — 2. A. Klaar, Die Siedlungsformen der Altstadt von Villach, 900 Jahre Villach, Villach 1960, str. 33—34. — 3. P. Blaznik, ŠLLG, str. 74 (MHK 17/1862, str. 73). — 4. Fr. Pokorn, Loka, Dom in svet 7/1894, str. 659—660 (cit. P. Blaznik, ŠLLG, str. 106). — 5. prim. P. Blaznik, ŠLLG, str. 56. — 6. prim. P. Blaznik, ŠLLG, str. 60. — 7. prim. P. Blaznik, ŠLLG, str. 342—343.

Zusammenfassung

CHARAKTERZÜGE DES GRUNDRISSES DER STADT ŠKOFJA LOKA

Der Schauplatz der ersten bürgerlichen Kolonisation im Gebiet von Škofja Loka war die Terrasse unter dem Burghügel unweit des Zusammenflusses beider Quellflüsse der Sora. Die untere Burg von Škofja Loka stand schon seit der ersten Anlage des Marktes und der Stadt in der ersten Hälfte des 13. Jh. mit der Siedlung in enger Verbindung und schützte sie auf der westlichen Seite.

Auf der ebenen Fläche am Zusammenfluß beider Soraflüsse am Fuße der städtischen Terrasse entstand während des Übergangs aus dem 13. ins 14. Jh. eine Siedlungsparallele — der Untere Markt oder Lontrk. Wie der obere ist auch der untere Markt eine charakteristische Kolonisationssiedlung mit regelmäÙiger und zusammenhängender Form der Grundstücke, auf denen sich die neuen Ansiedler ihre Häuser und Werkstätten errichteten und Gärten anlegten. Im Gegensatz zum oberen Markt, der eine längliche rechteckige Form mit einer engeren Einfallsgasse aufweist, ist der untere Markt seinem Grundriss nach eine verbreiterte Straße mit trichterförmigem Abschluß am nördlichen Ende.

Außerhalb des Kolonisationskernes erstand im Raum zwischen dem oberen Markt und der Brücke über die Selšica schon vor dem Jahre 1271 die St. Jakobskirche und bald nach dem Jahre 1358 das Kloster der Klarissinnen. Am Lontrk schloß

sich im 17. Jh. das städtische Spital mit einer Kirche in die zusammenhängende Häuserreihe ein. Dort wurde wahrscheinlich schon sehr frühzeitig auch der Getreidespeicher erbaut, der in die Stadtmauer eingeschlossen wurde.

Die Auffassung der Wehranlagen führte zur Entstehung der Vororte. So wurde am Ende des ersten Jahrzehnts des 18. Jh. jenseits der Sorabrücke das Kapuzinerkloster erbaut, um welches sich bald eine neue Siedlung entwickelte. An der Straße gegen Poljane entstand der Vorort Karlovec, etwas weiter unten die beiden Weiler Studenec und Trata.